

STILOVI UČENJA

Svako od nas je sklon određenom načinu učenja: gledanjem, slušanjem, činjenjem, dodirivanjem... Smatra se da odrasli, adolescenti i deca najbolje uče kroz mešavinu aktivnosti koje obuhvataju tri oblasti: kognitivnu, afektivnu i bihevioralnu. Kognitivna se odnosi na poznavanje (znanje) sadržaja, afektivna na stavove i uverenja, a bihevioralna na praktičnu primenu.

Osobe sa teškoćama u razvoju kao i osobe TR – imaju sklonost da uče na određeni način. Da bi se identifikovale i koristile različite strategije i tehnike podučavanja važno je poznavati različite stilove učenja. Ipak, je jedan stil učenja kome dominantan, obično se pri učenju koriste različiti puteve. Kod svake osobe treba pronaći koji je put najuspešniji u učenju nove veštine. Navode se 3 primarna stila učenja: vizuelni, auditivni i kinestetički.

Vizuelni / neverbalni tip - ima tendenciju da uči gledanjem i posmatranjem. Potrebno mu je da vidi izraz lica i govor tela nastavnika kako bi u potpunosti razumeo novu informaciju. Poželjno je da sedi u prednjem delu prostorije kako bi izbegao vizuelnu distrakciju. On razmišlja u slikama i najbolje uči kada mu se materijali prezentuju vizuelno. Da bi se prisetio nečega često vizuelizuje sliku. Najviše koristi ima od slika, crteža, šema, filma-videa, mapa i tabela. Može imati umetničke sklonosti i uživati u vizuelnim umetnostima i dizajnu.

preporuke:

- napravite kartice sa najvažnijim informacijama koje treba zapamtiti
- crtajte simbole i slike na katicama da bi ste podstakli prisećanje
- koristite flomastre kako bi ste istakli ključne reči i slike na katicama
- ograničite količinu informacijama na katicama, tako da dete može napraviti mentalnu „sliku” informacije
- pišite ključne reči, simbole i šeme na marginama udžbenika koji će pomoći pamćenje teksta;
- podvlačite tekst različitim bojama da bi ste postigli „kolorno kodiranje” informacije
- kada problem sadrži sekvence, nacrtajte seriju kućica (pravougaonika), od kojih će svaki sadržati ključne informacije koraka
- koristite veliku svesku u kockama, kao pomoć u pravljenju tabela i dijagrama koji ilustruju ključne pojmove
- koristite računar da bi organizovali materijal koji treba zapamtiti
- koliko je moguće, prevodite reči i ideje u simbole, slike i šeme.

Auditivni tip – ima tendenciju da uči slušanjem i kroz razgovor. On najbolje uči slušajući predavanja, razgovarajući, razmenjujući mišljenja, čitajući tekst naglas ili slušajući snimke predavanja.. Ovaj tip interpretira pozadinsko značenje govora slušajući ton i visinu glasa, brzinu i druge nijanse u govoru. Kada pokušava da se priseti nečega često „čuje” kako je to rečeno.

preporuke:

- svakodnevni rad sa „drugom za učenje” kako bi se preslišali u pogledu ključnih informacija i pripremili za ispit

- kada uči sam govori glasno da bi olakšao prisećanje; u tihoj prostoriji naglas čita beleške i udžbenike
- snima lekcije ili koristi audio-verzje udžbenika kao bi olakšao prisećanje
- kada uči matematičke ili tehničke informacije, prolazi naglas „svojim rečima” kroz novu informaciju; problem rešava govoreći sebi ili partneru u učenju naglas postavku i tok problema ili ih zapisuje i čita naglas.

Taktilni / kinestetički tip – uči kroz pokrete i činjenje. Najbolje uči aktivno istražujući fizički svet koji ga okružuje i radeći stvari rukama. Teško mu je da dugo sedi mirno i u takvim situacijama mu lako popušta pažnja, zbog potrebe da za aktivnošću i istraživanjem. Najviše koristi ima od demonstracija u razredu, aktivnosti koje izvodi svojim rukama i od rada na terenu koji se sprovodi van učionice.

preporuke:

- sedi u prednjem delu učionice i hvata beleške tokom časa
- zapisuje ključne reči, pravi crteže ili tabele da bi zapamtio informacije
- kada uči, kreće se napred-nazad kroz udžbenik, beleške ili kartice i čita glasno informacije
- osmišljavati načine da se učenje učini opipljivim, npr. koristiti konkretne materijale
- provoditi vreme na terenu (npr. muzeji, arheološka nalazišta, objekti van škole povezani sa nastavnom jedinicom), kako bi imao neposredno iskustvo o nastavnim sadržajima
- učenje sekvenci aktivnosti uz pomoć kartica - napišite reči, simbole ili slike na kartice; koristite flomstere različitih boja da bi označili značajne tačke; ograničite količinu informacija da bi olakšali prizivanje; *vežbajte ređanje kartica po odgovarajućem redu, dok se sekvance ne automatizuju.*

Navodi se da se pamti se oko 10% onoga što se vidi, 30% do 40% onoga što se vidi i čuje, i 90% onoga što se vidi, čuje i uradi. Svi imaju kapacitet da uče na sva tri načina, ali je obično jedan dominantan. Međutim, to ne znači ni da je taj trenutno dominantni stil učenja nepromenljiv. Niit da sa određenim učenikom treba nastavu treba zasnivati samo na jednom načinu prezentacije i učenja gradiva.

U tabeli su prikazane neke metode koje odgovaraju različitim stilovima učenja

VIZUELNI	AUDITIVNI	KINESTETIČKI
fotografije/slike/cртеži	predavanja	igranje uloga
video-snimci/slajdovi	razgovori	simulacije
grafički prikazi	neformalna konverzacija	uvežbavanje
materijali za čitanje	priče i primeri	pisanje/hvatanje beleški
demonstracije	diskusije	aktivnosti

Ipak, treba pomenuti da je poslednjih godina koncept stilova učenja i na njemu zasnovanih programa često osoporavan. Na primer, navodi se da su istraživanja koja su sprovedena na ovom polju često u sukobu interesa zbog umešanosti komercijalnih organizacija, kao i da ne postoje jasno definisani pozitivni ishodi koji bi se mogli povezati sa primenom stilova učenja.

UPRAVLJANJE PONAŠANJEM

Nastavnici se svakodnevno sreću sa problematičnim ponašanjem učenika. Ta ponašanja obuhvataju širok opseg od tvrdoglavosti i ponašanja koja nisu vezana za zadatak, do težih problema poput agresije i fizičkih napada.

Nastavnici u višim i nižim razredima pridaju veliki značaj sopsobnostima učenika da kontrolišu sopstveno ponašanje i rade zajedno sa drugima. Mnogi nastavnici saopštavaju da se njihove glavne brige u redovnom razredu odnose na to da li će dete prekidati nastavu, tražiti previše pažnje od nastavnika i vršnjaka, i da li će biti u stanju da sarađuje u trenutku kada mu se ukazuje dodatna pomoć. Nastavnici se pribojavaju da, čak i kada znaju šta je detetu potrebno u akademskom smislu, to neće moći da mu pruže, jer dete ne pristaje na saradnju.

Nastavnicima dece sa emocionalnim i bihevioralnim problemima u razredu je potrebna moralna i profesionalna pomoć njihovih kolega. Posebno im je potrebno razumevanje kolega da ponašanje učenika ne nastaje zbog njihove nesposobnosti da uspostave uspešnu kontrolu nad razredom. U nekim školama postoji tendencija da se upravljanje problematičnim ponašanjem učenika posmatra isključivo kao odgovornost nastavnika u čiji je razred dete uključeno, umesto da prihvate da se radi o problemu cele škole. Ukoliko u školi ne prihvate kolaborativan pristup u upravljanju problematičnim i disruptivnim ponašanjem, neki problemi pokazuju tendenciju da se uvećavaju. Ti problemi podrazumevaju:

- Osećanje nastavnika da su izolovani i da nemaju podršku od kolega.
- Narastajuće osećanje stresa zbog gnevnikh konflikata sa nekim učenicima.
- Problem vremenom postaje teži.

Ovo poglavlje daje pregled nekih pristupa za redukovanje bihevioralnih problema u školi, kroz upotrebu proaktivnih strategija.

Prevenција problema u ponašanju

Generalno je prihvaćeno da je prvi korak u prevenciji ovih problema jasna politika škole kada je u pitanju upravljanje problematičnim ponašanjem. To vodi konzistentnoj primeni i praksi koju primenjuje svo osoblje. Školska politika opisuje načine na koje pojedini nastavnik i čitavo školsko osoblje treba da pristupa pitanjima discipline i kontrole razreda. Ta politika takođe može uključivati specifična pitanja rada sa učenicima sa značajnim emocionalnim i bihevioralnim poremećajima, kao i sa učenicima sa ometenošću.

Dokumenti na nivou škole moraju biti mnogo više od seta pravila i posledica. Dobra politika poslaće jasnu poruku učenicima, nastavnicima, roditeljima i administratorima da škola treba da bude bezbedno, prijateljsko i suportivno okruženje u kojem se radi. Politika škole koja se odnosi na ponašanje učenika, više treba da se bavi dobrobitima, bezbednošću i socijalnom harmonijom, nego procedurama kažnjavanja i učvršćivanja discipline. Srce svake politike koja se odnosi na upravljanje ponašanjem, treba da bude učenje svih učenika da budu odgovorni, učenje načina upravljanja njihovim sopstvenim ponašanjem i pravljnjem odgovarajućih izbora. Dobra politika treba da štiti prava nastavnika da predaju i prava učenika da se osećaju sigurno i da uče, ali i da pomogne učenicima da prepoznaju lične i grupne dobrobiti koje samokontrola i odgovorno ponašanje mogu doneti.

Pozitivna bihevioralna podrška (PBP)

Uobičajen pristup problemima u ponašanju u školama ima tendenciju da bude reaktivan i averzivan umesto preventivan. Umesto toga model PBP pokušava da bude proaktivan i da smanji pojavu ozbiljnih problema. Na primer, učenicima koji često učestvuju u tučama sa drugim učenicima dok čekaju autobus posle škole, daje se važan posao u učionici umesto da čekaju u redu. Kada autobus dođe oni se brzo pridružuju drugim učenicima.

Strategije PBP intervencije uključuju:

- Modifikovanje ili eliminisanje uslova u učionici koji povećavaju mogućnost pojave problematičnog ponašanja (npr. smanjivanje veličine grupe, menjanje metoda podučavanja, uvođenje drugačijih materijala, promena mesta sedenja, eliminisanje prekidanja i distrakcija).
- Podučavanje učenika strategijama samokontrole.
- Korišćenje pozitivnog potkrepljenja umesto grube kritike.
- Pružanje aktivne i suportivne supervizije.
- Razgovor sa učenicima o kodovima ponašanja i ličnim pravima i odgovornostima.
- Eksplicitno podučavanje učenika ponašnjima koje je potrebno da pokažu kako bi ispunili očekivanja nastavnika.

Da bi se podstakao proaktivni pristup na nivou cele škole preporučuje se da se naprave timovi nastavnika i pomoćnika u okviru škole. Ovi timovi imaju ulogu da razvijaju i primenjuju politiku koja je vezana za ponašanje, pomažu u rešavanju specifičnih problema povezanih sa ponašnjem i učenjem i da pomažu u usavršavanju osoblja. U Britaniji su formirani timovi za podršku ponašanju i obrazovanju (*behaviour and education support teams – BEST*), oni su uspostavljeni da bi tesno saradivali sa školama i porodicama, u vezi sa emocionalnim, bihevioralnim i problemima pohađanja škole kod dece koja ispoljavaju ove probleme. Škole koje koriste BEST imaju visok procenat učenika sa problemima u ponašanju (ili onih koji su u riziku da ih razviju), a što se očituje u nivou isključivanja iz škole i neredovnom pohađanju. Usluge koje se nude tim školama od strane BEST-a uključuju individualni rad sa učenicima, porodičnu terapiju, konferencije posvećene određenom slučaju, grupe za podršku roditeljima i intervencije usmerene ka poboljšavanju ponašanja u celoj školi. Slični timovi podrške postoje u većini država u USA i Australiji.

Ponašanje u razredu

Iako je istina da neki učenici pokazuju probleme u ponašanju u školi koji reflektuju teškoće van škole, isto tako postoje disruptivna ponašanja koja nastaju zbog faktora unutar okruženja u kome deca uče. Na primer, nepodesan kurikulum brzo vodi ka lošem ponašanju, jer učenici koji se dosađuju ili im je kurikulum pretežak mogu postati problematični. Pored toga, istraživanja pokazuju da veličina razreda ili raspored sedenja jesu faktori koji mogu uticati na ponašanje.

Jedan od faktora koji doprinose problemima učenika u višim razredima je česta promena nastavnika za različite predmete. Tokom školskog dana učenici mogu sretati različite i nekonzistentne stilove upravljanja, od autoritarnih do permisivnih. Ovaj manjak konzistentnosti je nepogodan za učenike koji imaju emocionalne i bihevioralne teškoće. Kada se razmatra disruptivno ili problematično ponašanje, važno je konsultovati se sa drugim nastavnicima kako bi se otkrilo da li učenik ima iste probleme i na njihovim časovima. Svi nastavnici koji imaju kontakta sa učenikom treba da se slože po pitanju konzistentnog pristupa koji će biti korišćen u radu na problematičnom ponašanju. Na nivou cele škole treba prepoznati da se sa problemima u ponašanju najbolje nosi iz zajedničke perspektive i uz timski pristup.

Ponekad je potrebno potražiti savet stručnjaka kada dečje ponašanje ne odgovara na standardne forme uspešnog upravljanja, ali u mnogim slučajevima ponašanje se može uspešno modifikovati unutar školskog okruženja. Kad je moguće, nastavnici treba da usvoje proaktivan, umesto reaktivnog pristupa kontroli razreda. Polazna tačka je uspostavljanje pozitivnih pravila u razredu, koja su izgrađena oko principa navedenih u politici škole koja se odnosi na ponašanje.

Pravila u razredu

Pravila u razredu su od suštinskog značaja za uspešan tok bilo koje nastavne jedinice i treba da budu zajednički dogovorena između dece i nastavnika na početku školske godine. Učenici treba da shvate zašto su pravila neophodna i moraju se složiti sa odgovarajućim konsekvencama ukoliko se

pravila prekrše. Na primer, ako se pravilo prvi put prekrši, nastavnik će dati upozorenje, podsećajući učenika na pravilo. Kada učenik drugi put prekrši pravilo, biće mu dat tajmout od pet minuta.

Pravila treba da budu:

- jasna
- konzistentna
- malobrojna
- izražena u pozitivnim terminima (šta učenik treba da radi, umesto šta ne sme da radi)
- izložena tamo gde ih svi učenici mogu videti
- zasnovana na ličnim pravima i odgovornostima, kao i na pravima drugih.

Prava i pravila koja štite učenika su značajna, ali je jednako značajan proces tokom koga su ona razvijena. Učenici treba da pravila osećaju kao svoja, i da učestvuju u njihovoj formulaciji. Pravila mogu uključivati kretanje u učionici, nivo buke, bezbednost, ličnu svojinu, deljenje opreme i materijala, poštovanje ideja drugih...

Istraživanja koja se tiču stila upravljanja nastavnikima pokazuju da najuspešniji nastavnici uspostavljaju pravila i procedure na samom početku godine. Oni sa učenicima razgovaraju o pravilima i primenjuju ih sistematično i fer. Takvi nastavnici pokazuju više predostrožnosti, više kontakta očima, proaktivniji su u sprečavanju pojave problematičnog ponašanja, biraju odgovarajuće zadatke koje učenici mogu da reše. Izbegavaju prazan hod u lekcijama, prate napredak učenika, redovno proveravaju radove i daju povratnu informaciju celom razredu i pojedincima.

Procedure u razredu

Sugeriše se da svi nastavnici treba da razviju sopstveni disciplinski plan koji treba da im omogući da znaju šta da čine, kada je ponašanje u razredu disruptivno. Taj plan daje nastavnicima samouverenost kada se suče sa problemima. Korektivne aktivnosti koje nastavnici mogu da koriste su:

- Taktičko ignorisanje učenika i njegovog ponašanja (disruptivnost niskog nivoa).
- Neverbalne poruke (kontakt očima, odmahivanje glavom.; stajanje blizu deteta)
- Jednostavne naredbe („Ana molim te vrati se na svoje mesto“).
- Pozitivno potkrepljenje („Dobro je Ana“).
- Pitanja i povratne informacije („Šta to radiš? U redu je, doći ću da ti pomognem“).
- Podsećanja na pravila („Davide znaš naša pravila u pogledu buke. Molim te radi tiho.“).
- Jednostavni izbori („Izvini Jovane, možeš tiho da radiš ovde, ili ću te zamoliti da odeš da radiš sam u biblioteci. U redu?“).
- Izolacija od vršnjaka (izdvajanje učenika na stranu i razgovaranje o problemu, a zatim smeštanje učenika na tiho mesto da radi).
- Odstranjivanje iz razreda (tajmout, ponekad je potrebno pod supervizijom u drugoj prostoriji).

Da bi izbegli potencijalni sukob nastavnici takođe mogu uvažiti detetovu ljutnju, ali istovremeno tražiti od njega da se ponaša na odgovarajući način („*Vidim da si uznemirena, razgovaraćemo o tome kasnije. Ali sada želim da počneš da radiš.*“). Diskretna upotreba humora takođe može pomoći da se situacija razreši bez posramljivanja učenika. Ponekad je korisno tražiti od starijih učenika da napišu svoje viđenje incidenta u koji su bili uključeni. Oni moraju napisati šta su učinili, šta je trebalo da urade, i šta će učiniti da poprave situaciju. Napisano može biti osnova za razgovor sa nastavnikom ili školskim psihologom i može se koristiti kao polazna tačka za formulisanje plana aktivnosti za promenu ponašanja.

Identifikovanje problema

Disciplinski problemi postoje uvek kada incident prekida nastavu, ugrožava prava drugih da uče i rezultuje gubitkom nastavnog vremena. Deca koja stalno traže pažnju, prekidaju tok nastave, i remete pažnju druge dece, vrlo su problematična za nastavnike. Nastavnici se mogu osećati profesionalno ugroženo od strane dece koja stalno remete disciplinu. Osećanje pretnje može izazvati situaciju koja može da izmakne kontroli i nastavnik može ući u konfrontaciju sa detetom umesto da traži moguća rešenja koja će dati razumne izbore i sačuvati obraz i detetu, i nastavniku.

Previše često nastavnici prekomerno reaguju na nepoželjno ponašanje i na taj način ga potkrepljuju. Mnogi problemi u ponašanju u učionici, posebno disruptivno ponašanje i traženje pažnje, nagrađivani su od strane odraslih stalnim reagovanjem na njih. Na primer, nastavnik koji provodi puno vremena u grdnji deteta, u stvari mu pruža mnogo pažnje u trenutku kada se ono ponaša na nepoželjan način. Na taj način nastavnik pogrešno primenjuje socijalno potkrepljenje i nenamerno ohrabruje ono što zapravo želi da spreči. Neke tehnike kontrole koje koriste nastavnici, npr. javna kritika, za posledicu mogu imati ojačavanje slike buntovnika i poboljšavanje statusa u vršnjačkoj grupi.

Ako nastavnik ima učenika čije ponašanje predstavlja problem u razredu, korisno je analizirati moguće razloge zašto se to ponašanje javlja u kontekstu u kome se pojavljuje. Sledeća pitanja mogu biti od pomoći kada nastavnik pokušava da analizira disruptivno ponašanje učenika:

- Koliko često se ponašanje pojavljuje?
- U kojim lekcijama je ponašanje manje učestalo (npr. u situacijama koje su visoko strukturirane ili tokom slobodnih aktivnosti)?
- U kom delu dana se ponašanje najčešće javlja (pre podne ili posle podne)?
- Kako je rad u razredu organizovan u tim situacijama (grupni, individualni...)?
- Šta ja, nastavnik, radim u tom trenutku?
- Čime se u tom trenutku bavi taj učenik?
- Koji je moj trenutni odgovor na to ponašanje?
- Kakva je inicijalna reakcija učenika na moj odgovor?
- Kako druga deca u razredu reaguju na situaciju?
- Koje strategije sam koristio/la u prošlosti da bi uspešno rešio/la slične probleme?

Analiza se bavi pitanjima koja je moguće trenutno opservirati u učionici. Nije potrebno da se analiza ponašanja bavi ispitivanjem prošlosti deteta, ili da traga za dubokim psihološkim problemima kao uzrocima detetovog ponašanja. Jednostavan plan za intervenciju koja se tiče promene ponašanja može se sastojati iz sledećih sekvenci :

- Precizno identifikovanje ponašanja koje će biti menjano.
- Opservacija i beleženje postojeće frekvencije i trajanja tog ponašanja.
- Postavljanje dostižnih ciljeva, ako je moguće uključivanje učenika u taj proces.
- Odabiranje nastavnih procedura kao što su modelovanje, podsticanje, igranje uloga.
- Identifikovanje potencijalnih potkrepljivača uočavanjem šta je za učenika nagrada.
- Omogućiti da dete uvežbava željeno ponašanje.
- Primeniti i pratiti program, davati potkrepljenje, i povratnu informaciju detetu.
- Uveriti se da se novo ponašanje održava tokom vremena i pomoći detetu da generalizuje ponašanje u različitim okruženjima i kontekstima.

Menjanje ponašanja učenika često teško. Ponekad je ponašanje koje posmatramo kao nepoželjno prilično uspešno za dete u postizanju određenih ličnih ciljeva. Ono je često primenjivano i dobro učvršćeno. Da bi se desila pozitivna promena u ponašanju dete je najpre mora želeći. Tada je odgovornost na nastavniku da pomogne detetu da razume kako da postigne i održi promenu u ponašanju.

Modifikacija ponašanja

Pristup koji se obično koristi je bihevioralni pristup, često označavan kao bihevioralna modifikacija. Bazira se na principima primenjene bihevioralne analize. Zasniva se na 3 pretpostavke:

- sva ponašanja su naučena
- ponašanje se može menjati menjanjem njegovih ishoda
- faktori u okruženju, u ovom slučaju razredu, mogu biti dizajnirani tako da nagrade specifično ponašanje.

Obično se problematično ponašanje opservira i analizira. Identifikuju se faktori koji su verovatno uzrok ponašanja i faktori koji ga održavaju. Program služi da preoblikuje to ponašanje u neko koje je prihvatljivije i produktivnije kroz konzistentan sistem nagrađivanja (potkrepljenja, ignorisanja ili kažnjavanja).

U planu bihevioralne modifikacije važno je odabrati potkrepljivače koji su uspešni kod određene osobe. Ipak, u slučajevima vrlo perzistentnog negativnog ponašanja kao što su agresija ili teška disruptivnost, procedure pozitivnog potkrepljenja možda neće biti dovoljne da same donesu promenu. U tim slučajevima može biti potrebno da se uvedu negativne konsekvence i reduktivne procedure, poput gubljenja privilegija, gubljenja poena ili tajmauta. Pažnju treba usmeriti i na poboljšavanje učenikovih sposobnosti samopraćenja i donošenja odluka, kako bi se poboljšala samokontrola problematičnog ponašanja. Kritika ovog pristupa je usmerena na to da kontrolu sprovodi moćni odrasli koji se nalazi izvan individue. Sugerise se da manipulacija ponašanjem jedinice na ovaj način izlazi van okvira humanističkih pogleda koji se zasnivaju na vrednosti interpersonalnih odnosa, socijalne prirode učenja i potrebe za ličnom autonomijom. U svakom slučaju, vrlo precizno planiranje i upravljanje programom bihevioralne modifikacije zahteva pažljivu opservaciju kako dete, nastavnik i druga deca stupaju u socijalne interakcije i kako to utiče na njihovo međusobno ponašanje. Daleko od toga da su bezlične, tehnike koje se koriste da bi dovele do promene i da bi ih održale, su obično visoko interpersonalne. Bez obzira na kritike, bihevioralni pristup je dokazao vrednost u velikom broju istraživanja tokom dugog perioda vremena i nema sumnje da tehnike bihevioralne modifikacije menjaju ponašanje učenika i pospešuju učenje.

Strategije za redukovanje disruptivnog ponašanja

Disruptivno ponašanje ugrožava sistematično odvijanje nastave. Disruptivnost obično onemogućava nastavnika da postigne ciljeve određene nastavne jedinice, a može ugroziti i kvalitet ličnih i socijalnih interakcija unutar grupe. Česta disruptivnost može redukovati ukupan kvalitet učenja i nastave u učionici, baš kao što može pokvariti pozitivnu atmosferu u razredu. Beleži se da nastavnici mogu gubiti oko polovine predavačkog vremena u nekim razredima zbog disruptivnog ponašanja učenika.

Neke jednostavne promene, kao što je raspored sedenja, promena u sastavu grupa, smanjivanje nivoa buke, pažljivije praćenje rada učenika, mogu značajno smanjiti pojavu disruptivnog ponašanja. Preporučuju se sledeće strategije.

Namerno ignorisanje

Ako dete počne sa nekom formom disruptivnog ponašanja (npr: vikanje da bi privuklo pažnju) nastavnik ignoriše detetov odgovor, i umesto da mu uzvрати, on pažnju poklanja drugom učeniku koji se ponaša na odgovarajući način. Kada se prvi učenik ponaša na odgovarajući način, nastavnik će se postarati da to bude primećeno i prozvaće ga. Ako se vršnjačka grupa može naučiti da ignoriše disruptivnog učenika i ne potkrepljuje neželjeno ponašanje odobravanjem, i reagovanjem na njega, planirana tehnika ignorisanja biće još uspešnija.

Nije dovoljno samo ignorisati disruptivno ponašanje. Važno je da namerno ignorisanje bude kombinovano sa naporima da se deskriptivno pohvali i potkrepi adekvatno ponašanje koje učenik pokaže u drugim delovima časa. Iako je uobičajeno gledište da učestalo nepoželjno ponašanje deteta

treba smanjiti, bolje je nagrađivati nedisruptivno (odgovarajuće) ponašanje i na taj način ga podsticati i činiti učestalijim. Pravilo je da treba biti pozitivniji i češće ohrabrivati nego biti kritičan i negativan u interakciji sa učenicima.

Očigledno je da nastavnik ne može ignorisati ekstremno disruptivno ponašanje kada je ono opasno u meri da neko može biti povređen ili učinjena neka šteta. Isto tako niko od nastavnika ne traži da ignoriše disruptivno ponašanje ako će to za posledicu imati to da druga deca gube vreme koje treba da bude posvećeno učenju. Nastavnik mora intervenisati da bi sprečio fizičku opasnost, ali to treba da učini tiho, brzo i izdvojeno. Diskretne kritike zajedno sa tajmoutima, ako je to neophodno, ređe dovode do neodgovarajućeg ponašanja koje je usmereno na privlačenje pažnje i odobravanje od strane druge dece.

Potkrepljenje i nagrada

Da bi se modifikovalo ponašanje prema principima primenjene bihevioralne analize, posebno kod mlađe ili nezrele dece, može biti potrebno da se uvede sistem nagrađivanja. Ako socijalno potkrepljenje, poput pohvale, osmeha i ukupnog odobravanja, nisu dovoljni, potrebno je primeniti opipljive nagrade, odabrane u skladu sa ličnim sklonostima učenika. Deca se razlikuju u pogledu njihovih sklonosti ka nagradama. Ono što je za jedno dete nagrada, za drugo ne mora biti. Dok jedno dete može voleti dečije pečate i svetlucave zvezdice, drugo dete će naporno raditi ili se ponašati na primeren način, da bi moglo da se igra na kompjuteru ili gleda film sa kompakt diska.

Neki nastavnici koriste žetone da bi potkrepili ponašanje ili akademski rad na času. Žetoni su jednostavni i pružaju trenutnu opipljivu nagradu. Obično su uspešni zbog toga što moraju biti trenutno dati i učenik može videti kako se sakupljaju na klupi kao vidljivi dokaz uspeha. Kasnije se žetoni mogu zameniti za pozadinske potkrepljivače, poput vremena provedenog u omiljenoj aktivnosti ili dobijanja pozitivnog izveštaja za roditelje. Iako sami po sebi nisu osetljivi na individualne razlike u pogledu sklonosti (određenih tipova potkrepljenja), žetoni se mogu zameniti za ono što predstavlja lično potkrepljenje.

Opšta pravila za korišćenje potkrepljivanja podrazumevaju:

- potkrepljenje mora slediti neposredno posle pokazivanja željenog ponašanja i u početku mora biti davano u vrlo čestim intervalima
- kada se željeno ponašanje uspostavi, potkrepljivanja treba davati samo u okviru brižljivo uspostavljenih intervala, posle nekoliko ispravnih odgovora
- nastavnik može postepeno prelaziti na nepredviđeno potkrepljivanje, tako da se novousvojeno ponašanje u sve dužim periodima može održati bez potkrepljenja.

Tajmout

Tajmout se odnosi na potpuno udaljavanje učenika iz određene situacije u drugi deo prostorije ili čak u odvojeno ali bezbedno okruženje, na kratke periode izolacije. Iako tajmout može izgledati kao direktno kažnjavanje, zapravo predstavlja ekstremnu formu ignorisanja. Ova procedura treba da osigura da dete neće biti socijalno potkrepljeno za loše ponašanje.

Kada se koristi tehnika tajmauta, važno je da svako ispoljavanje disruptivnog ponašanja deteta bude praćeno socijalnom izolacijom. Odgovarajuće ponašanje neće biti uspostavljeno ako se u nekim slučajevima neodgovarajuće ponašanje toleriše, ponekad se na njega odgovara kaznom, a u drugim slučajevima se dete udaljava iz grupe. Konzistentnost je od suštinske važnosti.

Tokom tajmauta treba izbegavati izmeštanje učenika iz učionice ako u tom slučaju on dobija druga interesantna potkrepljenja – može da vidi vršnjake kroz prozor i privlači pažnju drugih učenika u učionici, uspostavlja kontakt sa drugim učenicima u hodniku, posmatra druga interesantna dešavanja u drugim delovima škole. Upozorava se da često izmeštanje učenika sa časa koji on ne voli postaje negativno potkrepljenje, umesto kazne, i učenik nastavlja da se loše ponaša kako bi ponovo bio izbačen.

Smirivanje

Neka uznemirana deca mogu stvarati eksplozivne situacije, te periodi smirivanja mogu biti neophodni. Treba odrediti mesto za ovu namenu (npr. ugao školske biblioteke). Učenik treba da bude pod supervizijom sve vreme koje provede van učionice. Učenik ne bi trebalo da se vraća na čas sve dok se ne smiri i treba napraviti neku formu ugovora o ponašanju između nastavnika učenika. Posle perioda smirivanja obično je od koristi da dete učestvuje u razgovoru o incidentu, sa osvrtom na njegovo ponašanje, identifikovanje ponašanja koje je moglo biti primerenije i postavljanju ciljeva za poboljšanje ponašanja.

Ugovor o ponašanju

Ugovor o ponašanju predstavlja pisanu saglasnost koju su potpisale sve strane uključene u program promene ponašanja. Posle razumnog razgovora i pregovaranja učenik se saglašava da se ponaša na određeni način i prihvata određene obaveze. S druge strane, osoblje i roditelji pristaju da se pridržavaju određenih obaveza. Na primer, učenik se može složiti da će stizati na vreme na časove i da neće uznemiravati razred. Zauzvrat će nastavnik potpisati učenikov ugovor da će izaći u susret njegovim zahtevima u određenoj lekciji i davati pozitivne komentare. Ugovor (tabela) sadrži/prati sve učenikove časove u toku dana. Na kraju svakog dana i na kraju svake nedelje prati se napredak i prave se neophodne promene u sporazumu. Ukoliko je moguće, škola pregovara sa roditeljima o njihovim učešću u sprovođenju ugovora i roditelji se saglašavaju da daju neke specifične privilegije učeniku ukoliko se ciljevi ostvare u roku od dve uzastopne nedelje ili gubitak nekih privilegija ukoliko dođe do prekršaja ugovora. Da bi ugovor o ponašanju funkcionisao, neophodno je da svi nastavnici (i osoblje koje pruža podršku u školi) budu potpuno informisani o detaljima.

Kartica sa dnevnim izveštajem može precizno odrediti koje karakteristike ponašanja će biti o nagrađene od strane nastavnika. Jednostavne kolone sa da/ne odgovorima omogućavaju lako i brzo beleženje od strane nastavnika. Na primer:

stiže na vreme	da	ne
ne zaboravlja da ponese odgovarajuće knjige	da	ne
prati nastavu	da	ne
radi zadatke	da	ne
ne uznemirava druge	da	ne
završava sve zadatke	da	ne
završava domaće zadatke	da	ne

Ako je potrebno, odgovarajuću kopiju ovog dnevnog izveštaja treba slati roditeljima kako bi mogli da prate ponašanje deteta u školi.

Kažnjavanje

Kažnjavanje predstavlja još jedan način eliminisanja neželjenog ponašanja, ali je upotreba kažnjavanja u školama problematično pitanje. Glavni argument protiv kažnjavanja ili averzivne kontrole je taj da i pored toga što može privremeno sprečiti određeno ponašanje, takođe može izazvati razne neželjene ishode (strah, osećanje otuđenosti, ozlojeđenosti, povezivanja škole i kažnjavanja, slom odnosa između nastavnika i učenika). Kažnjavanje takođe može da potisne opštu responzivnost učenika u razredu, zajedno sa eliminisanjem negativnog ponašanja. Ukoliko je apsolutno neophodno kazniti dete, kazna treba da bude primenjena neposredno posle ispoljavanja neprihvatljivog ponašanja. Odloženo kažnjavanje je praktično beskorisno. Kažnjavanje uvek treba da bude kombinovano sa pozitivnim potkrepljenjem i drugim načinima za ponovnu izgradnju dečijeg samopouzdanja. Cilj intervencije jeste

da pomogne učeniku da stekne kontrolu sopstvenih emocija i ponašanja, a to se neće desiti ako je averzivna kontrola jedini primenjeni metod.

Agresivno ponašanje

Nastavnike najviše brine agresivno ponašanje kod dece. Porast stresa na poslu kod nastavnika je delom povezan i sa porastom agresivnog ponašanja među učenicima. Zbog toga nastavnici moraju biti obučeni jednostavnim strategijama za nošenje sa besom učenika. Postoje dokazi da *kognitivni pristup ponašanju* može biti uspešan u pomaganju učenicima da kontrolišu sopstveni bes. Međutim, u ovom pristupu je neophodno da učenici iskreno žele da promene sopstveno ponašanje. U jednoj studiji saopštavaju se pozitivni ishodi šest jednosatnih sesija tokom perioda od četiri nedelje. Tokom tih sesija učesnici su ispitivali sledeća pitanja:

- šta je bes i zašto nam je potreban
- kada bes postaje problem
- stvari koje pokreću naš bes
- kako ga možemo kontrolisati prepoznavanjem da postajemo besni
- kako koristiti strategije samoinstrukcija i relaksacije

Slično tome, druga studija saopštava neke dobrobiti za učenike starijih razreda osnovnih škola. Tokom 16 sesija programa samootkrića (3 modula tokom jedne školske godine) učenici su podučavani relaksaciji i strategijama samokontrole, koje su mogli primeniti kada se osećaju anksiozno ili pod stresom.

Saopštava se da je manje agresije pronađeno u školama koje neguju brižno i suportivno okruženje i gde su programski zahtevi realni. U školama gde je prisutna neprestana frustracija i obeshrabrivanje, izgleda da se podstiče otuđivanje i stimuliše više agresivnog i antisocijalnog ponašanja kod učenika.

Buling

Iako buling postoji od kada postoje i same škole, to ga ne čini manje ozbiljnim problemom. Važno je ne ignorisati buling u školama, jer ovaj problem ne nestaje sam od sebe. Životi mnoge dece postaju teški kada postanu žrtve bulinga. Neke procene ukazuju da je jedno od desetoro dece žrtva bulinga, ali neke studije ukazuju i na veći broj učenika koji kasnije u životu saopštavaju da su bili žrtve, a da u to vreme škola nije reagovala na problem. Buling kod žrtava može izazvati odsustvovanje iz škole, psihosomatske bolesti, nisko samopouzdanje, oštećenje socijalnih veština, osećanja izolacije, probleme u učenju i depresiju. Iz iskaza odraslih koji su prijavljivali uticaj bulinga na njih, jasno je da takva iskustva imaju dugotrajne efekte.

Buling može imati nekoliko različitih formi: direktni fizički napadi, verbalni napadi ili indirektni napadi, kao što su širenje glasina ili isključivanje iz socijalne grupe. Dečaci su skloniji fizičkom nasilju, dok devojčice koriste indirektnije načine da život svojim žrtvama učine neprijatim (iako istraživanja registruju porast agresije i nasilja među devojčicama). Postoje neki dokazi da su učenici sa IO ponekad žrtve zadirkivanja i bulinga – i u redovnim, i u specijalnim školama. Deca sa poremećajima ponašanja i lošim ličnim i socijalnim veštinama češće od ostalih su žrtve bulinga.

Buling se razlikuje od generalno agresivnog ponašanja, jer nasilnik svoje žrtve bira vrlo selektivno. Žrtve mogu izgledati ranjivo, slabije, stidljivo, nervozno, gojazno, imati drugačije etničko poreklo ili biti ljubimci nastavnika. Nasilnici obično imaju potrebu da se osećaju nadmoćno, ponekad da bi prikriili sopstveno osećanje neadekvatnosti. Opšte uzevši, oni su stariji i fizički snažniji od njihovih žrtava. Četiri od pet nasilnika dolazi iz porodica u kojima je fizičko i emocionalno nasilje učestalo, tako da su i sami u izvesnom stepenu žrtve.

Kada buling sprovode bande učenika prisutni su i faktori poput statusa u grupi. Neke osobe smatraju da pokazuju moć vršeći represiju nad žrtvama. Čak i oni članovi grupe koji po sebi nisu nasilnici podržavaju takvo ponašanje, ne protive mu se i ne prijavljuju ga.

Školska politika upravljanja ponašanjem treba da obuhvata procedure u slučaju bulinga, tako da svo osoblje problemu pristupa na sličan način. Buling se često javlja u školskom dvorištu, posebno ako je nadzor slab. Pojačan nadzor je jedan od načina kojim škole mogu smanjiti buling. Na ponašanje nasilnika ili članova bandi mora se uticati direktnom intervencijom. Pored toga, sa svim učenicima treba razmatrati poštovanje drugih i pravo svakog učenika da se oseća bezbedno. Preporučuje se da pitanja bulinga i agresivnog ponašanja treba da budu deo kurikuluma – na primer u okviru šireg koncepta razmatranja “ljudskih odnosa”.

Kognitivni pristupi samokontroli

Glavni cilj bilo koje vrste intervencije usmerene na promenu ponašanja je da vremenom kontrola treba da postane briga pojedinca, tako da postane odgovoran za upravljanje sopstvenim ponašanjem. Jedan način da se to postigne je primena ranije opisanog pristupa KBM. Nastavnik ili trener mogu obučavati učenika da koristi govor usmeren ka sebi, kako bi se učeniku pomoglo da prati sopstvene reakcije na izazovne situacije. Govor upućen samom sebi omogućava učeniku da racionalno obradi aspekte situacije i omogućava mu da uspešnije kontroliše i upravlja odgovorima. Glavna karakteristika ovog pristupa je podučiti učenika upotrebi govora samom sebi, koji će koristiti da bi inhibirao impulsivne i neodgovarajuće misli ili odgovore, dajući mu vremena da ih zameni prihvatljivijim odgovorima. Na primer, da bude asertivan u mesto agresivan, da vršnjacima pristupa prijateljski umesto konfrontacijama. Intervencija mora pomoći učeniku da analizira neodgovarajuće ponašanje i da razume da mu ono ni na koji način ne pomaže (npr. raspravljavanje sa osobljem, sukobi sa drugima). Nadalje, učeniku se pomaže da razvije želju za promenom i ciljeve koje treba postići u narednim nedeljama (da ne ispoljava negativno ponašanje i počne da ispoljava pozitivnije ponašanje). Tokom brojnih sesija učeniku se pomaže da promeni negativne misli i verovanja, ka adekvatnijoj, pozitivnoj perspektivi.

Socijalne priče

Drugi kognitivni pristup promeni ponašanja su socijalne priče. Socijalne priče se mogu koristiti kod male dece, kod dece sa autizmom ili kod učenika sa IO kako bi im se pomoglo da razlikuju odgovarajuće i neodgovarajuće obrasce ponašanja. Pristup socijalnih priča može se koristiti i da bi se pomoglo deci koja su stidljiva ili imaju manjak socijalnih veština. Socijalna priča je opis socijalne situacije koji obuhvata socijalne uloge i primerene reakcije. Korisne su za učenike čiji kognitivni nivo funkcionisanja osigurava njihovo razumevanje. Nečitači mogu slušati društvene priče snimljene u audio-formatu. Priča može poslužiti za različite potrebe uključujući:

- mogućnosti inkluzije učenika u redovne razrede
- uvođenje promena i novih postupaka
- objašnjavanje razloga ponašanja drugih osoba
- podučavanje socijalnim veštinama koje se tiču sasvim određene situacije
- podrška podučavanju novih akademskih veština.

Socijalne priče, sa slikama dece koja ispoljavaju željena i neželjena ponašanja, mogu se koristiti da bi pomogla deci da ih posmatraju i uporede ih sa sopstvenim ponašanjem i reakcijama koje dobijaju od drugih. Na primer, prva slika može pokazivati decu u redu za kolač. Jedno dete gura drugo van reda kako bi zauzelo njegovo mesto. Ostala deca izgledaju nezadovoljna. Na sledećoj slici dvoje ostale dece počinju da guraju nevaljalo dete van reda i započinje tuča. Na trećoj slici žena koja deli kolače govori deci da će prestatu sa podelom kolača dok se ne umire. Poslednja slika pokazuje miran red i decu zadovoljnih lica, koja plaćaju kolač kad stignu na red. Rečenice koje idu uz slike mogu biti:

- *Danas je praznik u školi i mnoga deca i njihovi roditelji kupuju hranu i piće.*
- *Neka deca u Katarininom razredu su videla ukusne kolače i poželela da ih kupe.*

- *U početku su deca stajala mirno i uredno u redu i čekala da na njih dođe red kako bi kupila kolače.*
- *Prodavačica ih je gledala sa osmehom.*
- *Rekla je „Vi ste učitiva i ljubazna grupa i red održavate tako uredno“*
- *Ali Katarina nije želela da čeka u redu i pokušala je da izgura svog druga Marka kako bi bila prva.*
- *Ostala deca su bila vrlo nezadovoljna i pokušala su da izguraju Katarinu, tako da je Katarina počela da gura njih.*
- *Prodavačica je izgledala vrlo nezadovoljno.*
- *Žao mi je ali ja neću prodavati kolače dok svi u redu ne počnu da se ponašaju lepo kao ranije.*
- *Šta deca sada da urade?*
- *Kako se Katarina sada oseća?*
- *Šta druga deca misle o Katarini?*
- *Šta prodavačica misli o Katarini?*

Priča može biti pripremljena, pročitana i o njoj se može razgovarati sa nekoliko dece u maloj grupi koristeći format „velike knjige“. Ipak, socijalne priče se često koriste kako bi ukazale na negativno ponašanje određenog deteta, u kom slučaju je priča personalizovana sa imenom deteta i aktivnost se sprovodi individualno. Najdelotvorniji oblik priče je brošura s jednom ili dve rečenice na svakoj stranici, uz posebnu stranicu koja sadrži jednu osnovnu koncepciju:

Moj red za kompjuter

str. 1. Ako čekam svoj red za kompjuter, drugoj ću se djeci više svidjeti.

str. 2. Svako voli da dođe na red da se koristi kompjuter.

str. 3. Kada ostala deca koriste kompjuter, biću tih i čekaću svoj red.

str. 4. Kada završim rad na kompjuteru, mogu ga koristiti druga deca. To je u redu jer znam da ću sutra moći da koristim kompjuter.

str. 5. Ako čekam svoj red za kompjuter, svi će biti srećni.

Postoje tri osnovna pristupa korišćenju društvene priče:

- Učenicima koji samostalno čitaju odrasla osoba čita priču dva puta, što opet prati čitanje priče od strane učenika. Nakon toga priču svakodnevno čita učenik.
- Ako učenik nije čitač, priča se može snimiti u audio-formatu sa signalom (tj. zvonom) koji označava okretanje stranice. Učenik se upućuje na to da „pročita“ priču te da je čita svaki dan. U priči se mogu koristiti simboli, crteži ili fotografije kako bi se time podržao njen smisao u odnosu prema učeniku.
- Radi modelovanja ponašanja priča se može snimiti u video-formatu. Priča se glasno čita u skladu sa svakom scenom na ekranu.